

© Н.В. Павлик

*старший науковий співробітник, кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу педагогічної психології та психології праці
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України*

ПРИНЦИП МОРАЛЬНО-КРЕАТИВНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ М.Я. ГРОТА

Статтю присвячено дослідженню творчих здобутків видатного філософа і психолога 19 сторіччя М.Я.Грота. Детально проаналізовано теоретичні положення його почуттєво-моральної теорії людини. Визначено основні ознаки моральності особистості як основної детермінанти її духовного розвитку.

Ключові слова: моральність, моральна діяльність, творчість, дух, духовно-моральні цінності, особистість.

ПРИНЦИП МОРАЛЬНО-КРЕАТИВНОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ В ФИЛОСОФСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ Н.Я. ГРОТТА

Статья посвящена исследованию творческих достижений выдающегося философа и психолога 19 века М.Я.Грота. Детально проанализированы теоретические положения его чувственно-нравственной теории человека. Определены основные признаки нравственности личности как основной детерминанты ее духовного развития.

Ключевые слова: нравственность, нравственная деятельность, творчество, дух, духовно-нравственные ценности, личность.

THE PRINCIPLE OF MORAL AND KREATIVE EDUCATION OF PERSONALITY IN THE PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL CONCEPTION BY M.GROTT

The article is devoted to research of creative achievements of the prominent philosopher and psychologist of 19th century M.Grott. The theoretical basis of his sensual - moral theory of personality are analyzed in detail. The main features of morality of personality are determined.

Keywords: morality, moral activity, creative, spirit, spiritual values, personality.

В даній статті нам хотілося б звернути увагу на творчість видатного, незаслуженно забутого українського вченого – філософа, психолога Миколи Яковича Грота, який жив і працював у 19 сторіччі. В своїй творчості М.Я.Грот безпосередньо розвивав ідею щодо морального розвитку особистості як понад-індивідуального, божественного, творчого начала в людині.

Нажаль, в історії суспільства буває так, що визначні діячі науки, мистецтва та культури залишаються незатребуваними, незрозумілими з боку сучасників. А тому їх геніальна творчість, що випереджує по моральній насиченості свій час залишається поза кадром і тільки згодом найбільш

допитливим нащадкам відкривається в усій глибині свого змісту. Так, ми щиро дякуємо викладача Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидата психологічних наук Марію Дмитрівну Бойправ, яка відкрила для нас справжню наукову перлину – філософсько-психологічну спадщину М.Я.Грота. Живий інтерес Марії Дмитрівни до творчості вченого воскресив з небуття величезну кількість теоретико-психологічних здобутків великого діяча науки. Серед них виступають три основні напрямки.

Це, по-перше, ідеї щодо природи почуттів, пізнавальної діяльності, розвитку психічних явищ; по-друге, – розуміння особистості як понад-індивідуального божественного творчого начала в людині; по-третє, – почуттєво-моральна теорія людини; по-четверте, – оновлення поняття душі в енергетичному контексті, а також ідеї про безсмерття душі й свідомості.

Слід зазначити, що в період, коли жив і працював М.Я.Грот, у філософії, релігії та культурі відбувалась певна неузгодженість: морально-етичні ідеали не підкріплювалися живою вірою, яка створює умови для справжнього морального життя людини. Саме ці питання – усвідомлення істинної мотивації моральної поведінки творчої особистості, одухотворення навколишнього світу, безсмерття людської душі – порушував Микола Якович Грот.

Назустріч відродженню наукової філософсько-психологічної спадщини М.Я.Грота із захопленням відгукнувся й сучасний дослідник теорій особистості у вітчизняній психології Валентин Васильович Рибалка, який, узагальнює провідні ідеї вченого [5].

У своїй монографії М.Я.Грот висвітлив теорію, згідно якої особистість розглядається як “понад-індивідуальне, божественне, творче начало в людині” [1, С. 57]. Це визначення майже повністю співпадає з розумінням особистості у величезній спадщині християнської антропології.

Виходячи з вітчизняної філософії часів Київської Русі, у людській свідомості поняття естетичного, прекрасного були тісно пов’язані з духовно-моральними категоріями: добра, милосердя, порядності, добродійності, святості тощо.

Тому, зважаючи на означені положення, ми наголошуємо, що креативне

виховання дитини як особистості в розумінні надіндивідуального, божественного, творчого начала, слід, в першу чергу, спиратись на духовно-моральні принципи.

Будь-який талант, не заснований на морально-етичному ставленні до інших, рано чи пізно веде до особистісної деградації людини. Створення продуктів творчої діяльності має на меті гармонізацію Всесвіту, привнесення добра, мира й любові, а не прагматичне самоствердження “генія”. Нажаль, сучасна педаногіка незавжди дотримується принципа морально-креативного виховання.

Отже, філософсько-психологічні погляди М.Я.Грота далеко випередили свій час і нажаль тільки сьогодні ми звертаємось до творчих здобутків вченого, які не втрачають своєї актуальності вже понад 100 років. Його теоретичні дослідження стосуються таких вічних тем як духовність особистості, моральний обов'язок, безсмерття душі.

Почуттєво-моральна теорія людини є вдалою спробою синтезу у філософсько-психологічну парадигму досягнень етики, психології та християнської аскетички. Аналізуючи морально-етичні погляди вченого, зрозуміло, що М.Я.Грот відкрито стояв па позиціях християнської антропології. У християнському розумінні категорія «моральність» є основою духовної свободи особистості й означає здатність людини до диференціації добра й зла, а також схильність волі до здійснення добра й відрази від зла [2]. Першоосновою формування моральності є *моральне почуття* (здатність до розрізнення добра й зла), яке визначає *моральну потребу* (притяжіння до добра й відразу від зла). Вона виражається (як багаторазово повторюване моральне почуття) у *моральному законі*, який спрямовує волю людини в русло добра. Моральний закон загальний, так само як і всі фізичні закони, але до його виконання людина тільки запрошується на добровільних підставах. Невиконання морального закону не скасовує його, він постійно дає про себе знати через прояви *совісті*, виступаючи природним (внутрішнім) моральним законом особистості. Совість є суб'єктивною нормою моральності і залежно від свого стану має право нормувати поведінку людини, виконуючи функції самоусвідомлення й самоконтролю.

Згадаймо, що у період кінця 19 – початку 20 сторіч у науці відбувалась

духовно-філософська криза. Значна частина наукової інтелегенції доволі вороже ставилась до питань християнської моралі та релігійної духовності.

Проте революційні ідеї З.Фрейда щодо усвідомлення та актуалізації пісвідомих інстинктів людини виявились актуальними і популярними. Тобто суспільство на той час шукало істину у психоаналітичних та сугестивних психотехніках, які мають язичницькі коріння, і не було готово до сприйняття синтезу науки і православної віри. А саме цей синтез і був предметом філософсько-психологічної творчості М.Я.Грота.

Духовно-філософську кризу кінця 19 сторіччя можна пояснити тим, що після періодів середньовіччя з тиском християнської моралі та ренесансу з його тяжінням до язичництва, у свідомості людства панував певний хаос. Незважаючи на те, що значна частина філософів того часу замислювалася над вічними питаннями (смисла буття, людського щастя), суспільна культура вже відійшла від живої наповненості християнської моральністю. Тобто у філософії, релігії та культурі відбувалася певна неузгодженість: морально-етичні ідеали не підкріплювалися живою вірою, релігійністю, які створюють умови для справжнього морального життя людини.

Саме ці питання – усвідомлення істинної мотивації моральної поведінки порушував Микола Якович Грот. Він зазначав, що моралісти рідко проводять чітку границю між питаннями: *що* має робити людина, щоб бути моральною і *чому* вона повинна діяти морально. Яка поведінка є моральною – не тільки моралісти, але і майже всі люди однієї епохи і культури сходяться. Саме важке запитання в етиці – це *чому* треба любити ближнього, нікому не шкодити, усім допомагати.

М.Я.Грот розглядає погляди на мораль відомих мислителів – І.Канта Шопенгауера, Спенсера та інших. Так, зазначає вчений, Ніцше вважає що поведінка має бути моральною заради власної вигоди; Кант – в заради обов'язку; англійські моралісти - через любов або симпатію; Шопенгауер – через співстраждання; теологічна мораль проповідує безкорисливу любов до Бога і ближнього, а також особисте самозречення заради нагороди в загробному

світі. Таким чином, усі моральні системи завжди обіцяли порятунок і рятування від зла, від страждань (у цьому або майбутньому житті). Однак, на думку М.Я.Грота, моральна діяльність заради егоїстичних спонукань не є моральною. Він ставить питання таким чином: чи можна знайти підстави моральної поведінки, що не мало би ніякого відношення до особистого блага людини? Він вирішує цю дилему шляхом вибудовування власної філософсько-психологічної системи, в якій виявляється власна моральна позиція вченого, що ґрунтується на основі християнської антропології. Категоричний імператив М.Я.Грот переформулює таким чином: якщо захочеш досягти духовного блаженства, то вчиняй морально, тобто, служи вищим ідеалам людської істоти, а не нижчим інтересам своєї тваринної індивідуальності.

Основними положеннями морально-почуттєвої теорії М.Я.Грота є наступні. Кожна людина має дві природи: одну нижчу, тваринну, вузько індивідуальну, егоїстичну; іншу – вищу, людську, яка ворожа індивідуалізму та егоїзму.

Відповідно двоїстості людської природи розуміння щастя може бути двояким: тваринним та людським. *Тваринне* щастя полягає у тимчасовій насолоді фізичного організму, а *людське* щастя міститься у досягненні вищого призначення духовної істоти.

Обидві форми щастя несумісні оскільки є протилежними одна одній. Через обмеженість психічного потенціалу людини прагнення особистості в напрямку задоволення потреби тваринного щастя відволікає її від прагнень у досягненні щастя духовного. Звідси виникає неминуча *боротьба потягів* і глибокі страждання при спробах *сполучення несумісного*. Тому моральна діяльність припускає не тільки боротьбу проти егоїзму, але і повне самозречення заради вищого духовного блага.

Щастя є метою життєдіяльності людини, але не те щастя, що дається нижчими тваринними насолодами, а те, що полягає у повному самозреченні особистості, в акті її жертвності. Отже, М.Я.Грот примірює антиномію, в якій, з одного боку, моральна діяльність виключає будь-який егоїзм, а з іншого, може знайти собі опору тільки у прагненні особистості до власного духовного блага.

Духовно-моральне життя само по собі укладає вищу нагороду і дає повноту людського задоволення. Т. ч., категоричний імператив М.Я.Грот переформулює таким чином: якщо хочеш досягти духовного блаженства, то вчиняй морально, тобто, служи вищим ідеалам людської істоти, а не нижчим інтересам своєї тваринної індивідуальності.

М.Я.Грот переконаний, що завданням кожної особистості є збереження якомога більше інших життів. Він ставить питання: яка психічна сила полягає в основі світової любові? І припускає, що в кожній людині поряд з індивідуальною волею до життя є *дух*, який створює життя і є справжнім фактором моральної поведінки. Завдяки духу людина знаходить у собі особистість, яка здатна у своїх вищих ідеях зректися від егоїстичних цілей тваринного існування.

М.Я.Грот робить висновок, що головним фактором морального життя особистості є *дух*, головними ознаками якого є наступні: 1) це – сила, що створює, оберігає і рятує життя у світі; 2) це – сила, що ворожа егоїзму й тваринному інстинкту індивідуального самозбереження; 3) це – сила, що тягнеться до нескінченної повноти і досконалості своїх втілень; 4) це – сила, спрямована на духовне творення й удосконалення.

Таким чином, М.Я.Грот виходить на категорію *духовно-моральних цінностей* як основних детермінант вищого людського існування.

Як зазначає В.В.Рибалка, М.Я.Грот, переходячи від традиційної філософії до психології, водночас здійснював перехід від поняття душі до категорії особистості [5].

На переконання М.Я.Грота, свідомим ідеалом моральної поведінки має бути досягнення духовного розвитку і творчості, а свідомим критерієм моральної діяльності виступають чистота, безкорисність і самовідданість людини з метою вдосконалення світу.

Цікавою є гіпотеза щодо інтерпретації феномена егоїзму. М.Я.Грот припускає, що інстинкт самозбереження індивідуума є частковим випадком “інстинкту самозбереження світу в цілому”, і що егоїзм є нижчою формою прояву альтруїзму. Тобто егоїзм – це солідарність зібраних у нашому організмі живих клітинок та органів, а любов до себе є частковою формою любові до живого взагалі.

Ця гіпотеза є дещо революційною щодо класичної моральності, але, на наш погляд, навкруги неї може було розгорнуто дискусію і розроблено низку методологічних принципів щодо формування адекватної Я-концепції клієнта із заниженою самооцінкою з метою психокорекції особистісної неконгруентності.

М.Я.Грот у своєму дослідженні торкається ще не менш цікавої тематики, а саме – поняття душі в енергетичному контексті. Використовуючи винятково науково-філософський і психологічний категоріальний апарат та спираючись на принцип збереження енергії, він доводить істинність ідеї про безсмерття людської душі та індивідуальної свідомості, тобто науково обґрунтовує постулат, який в усі часи вважався предметом релігійної віри.

Він ставить питання таким чином: чи розсіюється цілком психічна енергія в усіх її потенційних життєвих запасах при знищенні організму чи ні? І припускає: якщо енергія у природі може передаватися від одного тіла до іншого, то можливо, що й психічна енергія не може цілковито розсіюватись, а переходить з усіма її властивостями (свідомістю і самосвідомістю) в інше середовище, наприклад, ефірне.

Тема безсмерття людської душі є для М.Я.Грота особистісно значимою. Досліджуючи цю проблему, він звертається до вчення Платона і ретельно аналізує усі аргументи на користь підтвердження ідеї про безсмерття душі. Він доводить, що душа керує тілом, а не навпаки і тому має право на безсмерття.

Вчений етично визнає ці ідеї лише гіпотезами, яким можна протиставляти інші гіпотези.

Оцінюючи наукові здобутки М.Я.Грота, можна зробити висновок, що видатний філософ і психолог поставив і розв'язав нові фундаментальні теоретико-методологічні питання стосовно основ моральності людини, її почуттів, безсмерття душі, духа які згодом стануть підґрунтям для наукових філософсько-психологічних досліджень багатьох вчених сьогодення.

Тобто, у наш час творчість М.Я.Грота є більш затребуваною ніж 110 років тому.

Тема свідомого морального самоудосконалення особистості широко висвітлюється у багатьох працях представників сучасної християнської

психології та психотерапії. До них належать Б.С.Братусь, Л.П. Шеховцова, Г.І.Онищенко та інші. Так, наприклад, московський арт-терапевт І.Я.Медведева використовує техніку психокорекції психопатичних розладів у дітей шляхом побудови духовно-морального стріжня особистості та апробації форм моральної поведінки [3].

Нами було проведено дослідження, в результаті якого встановлено такі закономірності ціннісної детермінації морального становлення особистості в юнацькому віці: моральному становленню сприяють сформованість належної ціннісної ієрархії: пріоритет буттєвих (вищих духовно-моральних, інтелектуальних та естетичних) цінностей над дефіцитарними (гедоністичними, прагматичними та матеріальними). Нижчі цінності у сполученні з недостатньою сформованістю ціннісної ієрархії перешкоджають моральному становленню й психічному розвитку особистості в цілому [4]. Таким чином, наше дослідження повністю підтверджує ідеї М.Я.Грота щодо провідної ролі духовно-моральних цінностей у процесі особистісного розвитку.

Отже, сформульовані більше століття тому гіпотези М.Я.Грота на сучасному етапі розвитку психології мають величезну наукову цінність. Сьогодні, в епоху кризи суспільної моральності й повернення людства до духовних основ традиційної православної культури, ідеї геніального вченого нарешті набули своєї актуальності і значущості. Слід завжди пам'ятати, що розвиток особистості як надіндивідуального, творчого, божественного начала, має завжди спиратись принцип морально-креативного виховання.

Таким чином, порушені М.Я.Гротом філософсько-психологічні питання, мають бути ретельно вивчені й розвинуті сучасними дослідниками.

Список використаних джерел

1. Грот М.Я. Вибрані психологічні твори. – Ніжин, 2006. – 296 с.
2. Зарин С.М. Аскетизм по православно-християнському учению. – М.: Паломник, 1996. – 634 с.
3. Медведева И., Шишова Т. Новые дети. – М., 1998. – 192 с.
4. Павлик Н.В. Ціннісна детермінація морального становлення особистості в юнацькому віці / Автореферат дис... канд. психол. наук 19.00.07. – К., 2006.- 22 с.
5. Рибалка В.В. М.Я.Грот: теоретичні питання філософії і психології особистості / Психологія і суспільство, № 1. – Тернопіль, 2007. – С. 9-24.